Sławomir Wyszomirski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Katedra Filologii Klasycznej

e-mail: slawysz@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-3991-1675

R

Rękopiśmienny epigramat *De monarchiis* Filipa Melanchtona ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2017.013>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr hab., prof. UMK Sławomir Wyszomirski jest kierownikiem Katedry Filologii Klasycznej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zajmuje się badaniami łacińskiej i greckiej terminologii filozoficznej (m.in. *Der Virtus-Begriff in den philosophischen Schriften von L. Annaeus Seneca. Ein Semantisches Studium*, Toruń 1993; *Pojęcie arete w etyce Stoi Starszej i Średniej*, Toruń 1997) oraz filologiczną edycją tekstów literackich (*Ieremiae Voinovii Carmina Latina et Graeca, nunc primum in unum volumen collecta edidit praefatione et apparatu critico annotationibusque instruxit Slavomirus Wyszomirski*, Torunii MCMXCIII), a także historycznych (Petrus de Dusburgk, *Chronica terrae Prussiae*, ediderunt, praefatione notisque instruxerunt Jaroslaus Wenta et Slavomirus Wyszomirski, *Monumenta Poloniae Historica, Nova Series* – Tomus XIII, Academia Scientiarum et Litterarum Polona, Cracoviae 2007).

S

Słowa kluczowe: Melanchton, reformacja, poezja XVI w., Gimnazjum Akademickie w Toruniu, Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu, Piotr Osiński

S

Streszczenie. W artykule zostały omówione różne zagadnienia związane z rękopisem epigramatu *De monarchiis* ułożonego przez Filipa Melanchtona i подарowanego w roku 1607 przez Michała Falcka (1575–1624) bibliotece gimnazjalnej w Toruniu. Badania porównawcze rękopisu dowiodły, iż manuskrypt ten jest oryginalnym autografem Melanchtona, co potwierdza wielowiekową tradycję, która mówiła o jego autentyczności. Autor epigramatu w latach 1556–1558 sporządził większą liczbę odpisów wiersza, którymi najwyraźniej obdarowywał swoich bliskich i znajomych. Różniły się one długością: jedno z nich liczyło sobie osiem dystychów elegijnych, pozostałe tylko siedem. Różnice pomiędzy nimi nie ograniczały się do liczby wersów, ale obejmowały one także rozmaite odmianki tekstu w niektórych passusach. Zostały one uwzględnione w aparacie krytycznym edytowanego tekstu, w którym wzięto pod uwagę także różne wydania drukiem epigramatu. W drugiej części artykułu została omówiona krótko treść utworu i jego interpretacja zwłaszcza na tle sytuacji politycznej epoki, w której żył Melanchton. Dołączono także przekład izometryczny epigramatu, który przygotował słuchacz studium doktoranckiego na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, mgr Piotr Osiński.

W Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (dawniej Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika) pod numerem inwentarzowym KM Rps 108 (R. 2° 22) przechowywany jest rękopis zawierający epigram autorstwa Filipa Melanchtona (1497–1560), niemieckiego humanisty, współtwórcy reformacji, najbliższego współpracownika Marcina Lutra, autora *Wyznania augsburskiego* ogłoszonego w roku 1530, będącego podstawą wyznania luteran¹. Co ciekawe, ów manuskrypt uchodzi za autograf samego Melanchtona, wydaje się więc, że fakt ten jest już wystarczającym powodem, żeby zająć się nim w niniejszym artykule, zwłaszcza że w roku bieżącym przypada 500. rocznica wywieszenia na drzwiach Kościoła Zamkowego w Wittenberdze słynnych 95 tez Marcina Lutra. Inną przyczyną jest zły stan zachowania rękopisu, który z roku na rok staje się coraz mniej czytelny. Wydaje się bowiem, że rękopis ten wymaga nie tylko natychmiastowej fachowej konserwacji, ale przede wszystkim badań filologicznych, by ich rezultaty mogły być wykorzystane w przyszłości przez nowe pokolenie filologów przy kolejnej edycji utworów poetyckich wielkiego reformatora.

Opis rękopisu

Rękopis tworzy zapisana jednostronnie jedna karta papieru o wymiarach 31 × 21 cm, naklejona na sztywny karton niegdyś koloru niebieskiego wielkości 34,6 × 24,7 cm. W prawym dolnym rogu znajduje się dolepiiony mały fragment papierowej karteczki z napisem: [1]560. // Viteb. Sax. // 1560. // R fol. // 22. // [...]. Pierwsza część napisu: [1]560. // Viteb. Sax. // została sporządzona duktem współczesnym i świadczy o dacie powstania rękopisu, część druga zawierająca powtórzoną datę roczną (1560) oraz sygnaturę R fol. 22 została wypełniona ręką bibliotekarza w wieku XIX. Trzecia część napisu nie zachowała się.

Na odwrociu kartonu, na który został nalepiiony rękopis z epigramatem, znajduje się naklejona kartka informacyjna częściowo drukowana, częściowo wypełniona odręcznie, następującej treści: Handschrift R. fol. 22. im Besitz der Gymnasialbibliothek zu Thorn ist nach den Grundsätzen der Königl. Preussischen Akademie der Wissenschaft zu Berlin von Dr Niewöhner im Juli 1912 aufgenommen worden.

Historia rękopisu i jego autentyczność

Z informacji pozostawionej nam przez Maksymiliana Curtzego² wynika, że rękopis epigramatu Melanchtona został подарowany do zbiorów biblioteki toruń-

¹ Por. R. Stupperich, *Melanchthon*, [w:] *Neue deutsche Biographie*, Bd. 16: *Maly – Melanchthon*, hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften Berlin 1990, s. 741–745; F. Zoepfl, *Melanchthon*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 7: *Maximilian bis Pazzi*, hrsg. von M. Buchberger, W. Kasper und K. Baumgartner, Freiburg 1998, kol. 247–249.

² M. Curtze, *Die Handschriften und seltenen alten Drucke der Gymnasialbibliothek zu Thorn*, [w:] *Gymnasium mit Realschule I. Ordnung zu Thorn. Zu der am Freitag den 1ten October 1875 stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Gymnasial- und Real- Klassen und der Entlassung der Abiturienten ladet ehrerbietigst und ergebenst ein der Director A. Lehnerdt*, Thorn 1875, s. 11, poz. 42: (R. fol. 22). Papier. 1Bltt. auf Pappe gezogen. Saec. XVI. Enthält: Bltt. 1^a: Epigramma Philippi Melanthonis de quatuor monarchiis Danielis. Autograph des Melanchthon. Nicht mehr vollständig. Auf einem aufgeklebten Zettel steht: Αὐτόγραφον ἡοσε carmen Dni Philippi Melanthonis donat Bibliothecae Thoruniensi M. Michael Falco Thoruniensis, Scholae prae Collega mpprra Anno Chri. 1607 die 20 Octobris.

skiej 20 października 1607 r. przez magistra Michała Falcka (1575–1624), torunianina, piastującego wówczas funkcję profesora, lub raczej, jak sam to określa, funkcję „gymnasii patriae collegae” w miejscowym gimnazjum³. Nie wiadomo, w jaki sposób i kiedy Falck wszedł w posiadanie rękopisu. Nieznane są też powody, dla których postanowił podarować go bibliotece. Można jedynie domyślać się, że chciał w ten sposób dać wyraz swojego przywiązania do miasta i szkoły, której poświęcił kilka kolejnych lat swojego życia. Ze szkołą pożegnał się w roku 1611, kiedy to wyjechał do Prus Książęcych, poświęcając się karierze duchownego⁴. W każdym razie musiał on być przekonany o wartości i autentyczności manuskryptu, którą miała poświadczać doklejona do niego kartka informująca nowego właściciela nie tylko o tym, kto jest autorem donacji, ale też że jest to wiersz napisany *manu propria* Filipa Melanchtona.

O autentyczności rękopisu były też przekonane inne osoby, które badały go wcześniej od Curtzego. I tak Piotr Jaenichen uważa, że został napisany własnoręcznie przez Melanchtona (Ἀὐτόγραφον Philippi Melanchthonis de IV. Monarchiis⁵), wyrażając zdziwienie, że nie był on dotąd wydany drukiem⁶ (w stwierdzeniu tym Jaenichen minął się z prawdą, gdyż epigramat został opublikowany już w XVI w.). Podobnego zdania jest Jan Samuel Sammet, określając manuskrypt jako autographum b. Phil. Melanchthonis, i podkreślając zaawansowany wiek rękopisu (*iam summa senecta scriptum*)⁷. Badał go również Karol Brohm, który odnotowuje go w swoim katalogu jako rękopis: Handschrift Ph. Melanchtonis Epigramma de Monarchiis, podając informację, że został on naklejony na karton⁸.

Przekonanie, że manuskrypt zawiera wiersz napisany ręką własną Melanchtona, wynika zatem z tradycji przekazywanej kolejnym pokoleniom poczynając od jego ofiarodawcy, tj. od Michała Falcka, który podarował go bibliotece gimnazjalnej w Toruniu.

Przekonania tego nie można podważyć także i dzisiaj, jeśli porównamy dukt i charakter pisma zachowanego epigramatu z innymi autografami Melanchtona pisanymi po łacinie zawierającymi jego listy, mowy, pisma religijne i teologiczne, a nawet notatki i uwagi, które zachowały się na marginesach dzieł, które czytał i komentował. Melanchton posługiwał się przez całe życie piśmem humanistycznym, przy tym starał się unikać najrozmaitszych ligatur i suspensji, których używał oszczędnie i rzadko. Jego pismo jest nieozdobne, skromne i nader czytelne. Materiału porównawczego i próbki jego pisma dostarczył już w XIX w. Samuel Leigh Sotheby, publikując liczne faksymilia autografów. Porównanie naszego epigramatu z materiałem zawartym w publikacji Sotheby'ego potwierdza, że przechowywany

³ Por. S. Tync, *Dzieje gimnazjum toruńskiego*, t. II, Toruń 1949, s. 54 i 67. Wyrwykowe dane na temat Michała Falcka można znaleźć także w: J. H. Zerneke, *Thornische Chronica in welcher die Geschichte dieser Stadt von 1231 bis 1726 aus bewehrten Scribenten und glaubwürdigen Documentis zusammen getragen word*, s. 237; E. Praetorius, *Athenae Gedanenses*, Lipsiae 1713, s. 207; L. Jarzębowski, *Druki toruńskie XVI wieku*, Toruń 1969, poz. 88, 97, 111.

⁴ S. Tync, op. cit., t. II, s. 54, przyp. 15.

⁵ P. Jaenichius, *Notitia bibliothecae Thorunensis*, lenae 1723, s. 33.

⁶ Ibidem, s. 33: „Non reperitur hoc inter Epigrammata Philippi edita, quare ob etiam elegantia non putavimus esse negligendum”.

⁷ J. S. Sammet, *In bissecularem memoriam classis supremae et bibliothecae publicae gymnasii Thorunensis nec non typographiae institutae*, Thoruni 1794, s. 11, poz. 43.

⁸ C. F. A. Brohm, *Catalogus Bibliothecae Regii Thorunensis*, vol. 3, s. 106, poz. 22.

w Książnicy Kopernikańskiej rękopis jest autentycznym autografem Filipa Melanchtona⁹. Ale co najciekawsze i najbardziej istotne, w materiałach opublikowanych przez Sotheby'ego odnajdujemy faksymile fragmentu epigramu (v. 10–14) *De monarchiis*, który Melanchton sam wpisał do książki swojego autorstwa pt. *Chronicon Carionis Latine expositum et auctum* (Witebergae 1558), najwidoczniej z myślą o osobie, której zamierzał podarować dzieło¹⁰.

Edycja epigramatu *De monarchiis* Melanchtona

Autograf Filipa Melanchtona zawiera epigramat pt. *De Monarchiis*, który nawiązuje do interpretacji i objaśnienia snu Nabuchodonozora o posągu dokonanego przez proroka Daniela w Starym Testamencie, i który jednocześnie poprzez jego parafrazę aktualizuje starotestamentową wykładnię proroctwa i dostosowuje ją do potrzeb i warunków czasów nowożytnych. Utwór składa się z ośmiu dystychów elegijnych, całość zatem tworzy szesnaście wersów. Toruński manuskrypt oraz autograf będący wpisem do druku *Chronicon Carionis* nie są jedynymi rękopisami, które przekazywały treść elegii *De monarchiis*¹¹. O innym, który niegdyś znajdował się we Wrocławiu w kolekcji znanego bibliofila Tomasza Rehdigera (1541–1576), wspomina C. G. Bretschneider w swoim wydaniu *Philippi Melancthonis opera*¹². Epigram wrocławski, który został napisany ręką Melanchtona, a więc też był autografem, różnił się kilkoma szczegółami od wersji toruńskiej i był krótszy o dwa wersy. Różnice te zostały przez Bretschneidera wyszczególnione w jego edycji dzieł wszystkich Melanchtona. Wobec zaginięcia rękopisu pochodzącego z kolekcji Rehdigera w aparacie krytycznym korzystam z zapisków Bretschneidera pozwalających odtworzyć treść zaginionego manuskryptu, który oznaczam symbolem *CRV* (*Codex Rehdigerianus Vratislaviensis*). Utwór Melanchtona był wielokrotnie przedrukowywany, począwszy od XVI w., jednak rzadko w drukach tych podaje się podstawę jego wydania. Z tego powodu w aparacie krytycznym uwzględniłam także dostępne mi edycje drukowane, by czytelnik mógł prześledzić, po jaką wersję wydawcy częściej sięgali, toruńską czy wrocławską. Podstawą niniejszego wydania jest oczywiście manuskrypt toruński oznaczony symbolem *CT* (*Codex Thoruniensis*). W kilku miejscach jest on jednak nieczytelny albo z powodu rozma-

⁹ Por. P. Melancthon, *Observations Upon the Handwriting of: Illustrated with Fac-similes from His Marginal Annotations, His Common-place Book and His Epistolary Correspondence. Also, a Few Specimens of the Autograph of Martin Luther, with Explanatory Remarks*, London 1839, zwłaszcza: *Plates XXIV. to XXVIII. Fac-similes principally from the Autograph Letters of Melancthon, Preserved in the Royal Library at Munich, The British Museum, and Private Collections*.

¹⁰ S. L. Sotheby, op. cit., Plate XV, VI. Epigram liczący w sumie 14 wersów Melanchton napisał częściowo na wewnętrznej stronie okładki (v. 1–9), resztę na karcie oddzielającej okładkę od strony tytułowej druku. Sotheby podaje podobiznę tylko ostatniej części wiersza, nie pisze nic o proveniencji druku, w którym znajduje się ów autograf.

¹¹ Należy wspomnieć tutaj o dwóch niedostępnych dla mnie manuskryptach zawierających epigram *De Monarchiis* Melanchtona. Jeden znajduje się w zbiorach Biblioteki Kościoła Ewangelickiego w Spirze, i uważany jest za autograf samego Melanchtona (zob. Traudel Himmighöfer, „*De Monarchiis*” – *ein Melancthon-Autograph in der Bibliothek der Evangelischen Kirche der Pfalz in Speyer*, Ebernburg-Hefte 29 (1995), s. 105–122 = *Blätter für pfälzische Kirchengeschichte und religiöse Volkskunde* 62 (1995), s. 353–370). Drugi znajduje się w Muzeum Plantin-Moretus w Antwerpii, sygn. Arch. 1150a, fol. 18. Liczy sobie 14 wersów, i jako utwór anonimowy był przypisywany niesłusznie Justusowi Lipsiusowi, por. Ch. Mouchel, *Juste Lipse (1547–1606) en son temps. Actes du colloque de Strasbourg*, Genève 1994, s. 165.

¹² *Corpus Reformatorum*, vol. IX, *Philippi Melancthonis opera, quae supersunt omnia*, ed. C. G. Bretschneider, Halis Saxonom 1842, col. 635–636.

zania tekstu, albo za sprawą wykruszenia się materiału, na który został naniesiony. Miejsca te uzupełniam, posiłkując się transkrypcją dokonaną na początku wieku XVIII przez Jaenichena, który opierał się na toruńskim rękopisie, kiedy był on jeszcze dobrze czytelny. Miejsca uzupełnione na podstawie transkrypcji Jaenichena oznaczam kwadratowymi klamrami.

Epigramma [.....]
de Monarchiis

Aspicias ut iaceant d[is]ie]cti membra Colossi,
Quem Rex Chaldea vidit in arce senex.
Stat tantum pars ima [pe]dum ferroque lutoque
Mixta, statim] rimis corrutitura suis.
Delevare urbes Turci populosque potentes 5
Nec gens imperium seior ulla tenet.
Sunt igitur ferrum, Turcorum saeva Tyrannis
Et sunt infirmum cetera regna lutum.
Sed lapis absque ma[n]u celso de monte revulsus]
Mox aderit ludex fi[li]us ipse Dei. 10
Totius et plantae delens ferrumque lutumque
Regna dabit populo non peritura suo.
Ergo Dei gnato dedant se pectora nostra,
Ipsius et discant iussa verenda sequi.
Tu λόγε gnate Dei nostris in mentibus adsis, 15
Et flatu accendas pectora nostra tuo.

Titulus: *Altpreußische Monatsschrift*, Bd. 5, s. 145. Elegia in quatuor monarchias ad locum Danielis; *Barbour*¹³, *Sotheby* De Monarchiis; *Bindseil*¹⁴, *Goetzius*¹⁵ de Monarchiis; *Bredschneider* Epigramma de Monarchiis, ex Dan. 2; *Brohm* Ph. Melanchthonis Epigramma de Monarchiis; *Jaenichius* Philippi Melanchthonis de IV. Monarchiis; *Sammet* elegia in 4 Monarchias ad locum Danielis; *Schubertus*¹⁶ Epigramma de Monarchiis Philippi Melanthonis; *Seebode*¹⁷ De monarchiis.
v. 1 CT Colossi *Bindseil* Colsti v. 2 CT Quem Rex Chaldea vidit *Schubertus* (*E recto*) Qui Chaldaea olim visus; CT Chaldea *Barbour*, *Bindseil*, *Bredschneider*, *Goetzius*, *Schubertus* ([A3] verso et *E recto*), *Seebode* Chaldaea; CT senex *Bindseil*, *Bredschneider*, CRV, *Seebode* potens, *Schubertus* (*E recto*) fuit v. 4 CT

¹³ R.W. Barbour, *Letters from the Land of Luther*, Edinburgh 1894, ss. 115–116.

¹⁴ *Corpus Reformatorum*, vol. XXV, *Philippi Melanthonis opera, quae supersunt omnia*, post C. G. Bretschneiderum ed. H. E. Bindseil, Brunsvigiae 1856, col. 853–854.

¹⁵ Georgi Henrici Goetzi, D. Superintendent. Lubecensis, *De Joh. Bugenhagii Meritis in Ecclesiam et Scholam Lubecensem Oratio*, d. XXVII, Martii Anno MDCCIII in Schola Lubecensi recitata, Lipsiae 1704, s. 7–8.

¹⁶ *Libri Quattuor De Scupulis Chronologorum In Quibus Non Solum Calculus Sacrae scripturae cum Serie quattuor Monarchiarum et Olympiadibus Graecorum atque Annis ab Urbe Roma Condita pulcherrima harmonia conciliatur*, [...] conscripti a Clemente Schuberto, Lusatio, Ecclesiaste Spirensis, [...] Argentorati 1575, s. A3 verso oraz *E recto*.

¹⁷ *Neue kritische Bibliothek für das Schul- und Unterrichtswesen*, hrsg. von G. Seebode, Bd. 12 (Sechster Jahrgang, Zweite Band oder Siebenter bis Zwölfter Heft), Hildesheim 1824, s. 1420–1421.

corruturā *Goetzius* interitura v. 6 CT Nec gens imperium seior ulla tenet *Bindseil*,
CRV, *Schubertus* (*E recto*), *Seebode* Sunt igitur ferrum, caetera regna lutum v. 7
 CT Sunt igitur ferrum, Turcorum saeva Tyrannis *Goetzius*, *Schubertus* ([A3] verso)
 Sunt igitur Turci magnae pars ferrea plantae *CRV*, *Bindseil*, *Seebode* Sed lapis
 absque manu celso de monte revulsus v. 8 CT Et sunt infirmum cetera regna lutum
Bredschneider, *CRV*, *Schubertus* (*E recto*), *Seebode*, *Sotheby* Mox aderit ludex
 filius ipse Dei v. 9 CT Sed lapis absque ma[nu celso de monte revulsus] *Bindseil*,
Bredschneider, *CRV*, *Schubertus* (*E recto*), *Seebode*, *Sotheby* Totius et plantae
 delens ferrumque lutumque v. 10 CT Mox aderit ludex fil[ius ipse Dei] *Bindseil*,
Bredschneider, *CRV*, *Seebode*, *Schubertus* (*E recto*), *Sotheby* Regna dabit populo
 non peritura suo v. 11 CT Totius et plantae delens ferrumque lutumque *Bindseil*,
Bredschneider, *CRV*, *Seebode*, *Sotheby* Ergo Dei gnato dedant se pectora nostra
 v. 12 CT Regna dabit populo non peritura suo *Goetzius* Regna dabit populo non
 moritura suo *Bindseil*, *Bredschneider*, *CRV*, *Seebode*, *Sotheby* Ipsius et discant
 iussa verenda sequi v. 13 CT Ergo Dei gnato dedant se pectora nostra *Bindseil*,
Bredschneider, *CRV*, *Seebode* Tu λόγε gnate Dei nostris in mentibus adsis
 v. 14 CT Ipsius et discant iussa verenda sequi *Bindseil*, *Bredschneider*, *CRV* Et
 flatu accendas pectora nostra tuo *Seebode* Et statu accendas pectora nostra tuo
 v. 15 CT Tu λόγε gnate *Schubertus* ([A3] verso) O LOGE Gnate.

Przekład izometryczny epigramatu *De monarchiis* na język polski

Epigramat o królestwach

Patrzysz, jak leżą szczątki roztrzaskanego kolosu,
 stary chaldejski król w głowie swej ujrzał go raz.
 Chociaż końce nóg, wzniesione z żelaza i gliny,
 stoją jeszcze wciąż, runą spękane już wnet.
 Miasta i ludy potężne zniszczyli Turcy do szczętu,
 żaden dawniejszy lud władzy nie dzierży swej już.
 Oto zatem żelazo – okrutne władztwo tureckie,
 słabszy jeno ił – oto jest reszta wśród państw.
 Głaz zaś nietknięty ręką z wysokiej stoczy się góry.
 Sędzia nadejdzie wnet – Boży to będzie sam syn.
 Nogi do reszty skruszy: żelazo, jako i glinę,
 wtedy po wszystkim czas ludziom królestwo swym da.
 Niech więc serca nasze zdążają do syna Bożego
 i za przykazem cnym uczą się kroczyć wraz z Nim.
 Słowo, synu Boży, pozostań w naszych umysłach,
 Rozpal i serca nam żarem płomiennym w nie tchnąc.

Przetłumaczył Piotr Osiński

Znaczenie epigramatu *De monarchiis* Melanchthona

Jak już wspomniałem, utwór Melanchthona nawiązuje do snu Nabuchodonozora i jego wykładni, której dokonuje prorok Daniel (VT, *Dan* 2). We śnie król miał ujrzeć ogromny posąg, którego głowa była wykonana ze złota, jego pierś i ramiona ze srebra, brzuch i biodra z brązu, golenie z żelaza, a stopy częściowo z żelaza, częściowo z gliny. Wtem na posąg spadł kamień niewiadomego pochodzenia, który ugodził stopy posągu wykonane z żelaza i gliny i roztrzaskał je. Po chwili runęła reszta posągu, zamieniając się w pył, który rozniósł wiatr. Prorok Daniel wyjaśnia królowi, że sen ten zapowiada losy czterech królestw. Pierwszym jest królestwo Babilonu, którego władcą jest on, tj. Nabuchodonozor, symbolizuje je złota głowa posągu. Królestwo to, chociaż najwspanialsze i najpotężniejsze z czasem zniknie z powierzchni ziemi. Po nim nastąpią dwa inne, mniej wspaniałe i słabsze, identyfikowane dzisiaj przez badaczy Starego Testamentu z Medią i Persją¹⁸. Ostatnie z królestw ma być silne jak żelazo i odnosi się do imperium Aleksandra Wielkiego, lecz i ono z czasem okaże się kruche jak glina i upadnie, dzieląc się na mniejsze części¹⁹. Proroctwo kończą słowa Daniela zapowiadające nadejście piątego królestwa, które nigdy nie zostanie zniszczone: „A w dniach tych królów Bóg niebios ustanowi królestwo, które nigdy nie zostanie zniszczone, ani królestwo to narodowi innemu nie zostanie przekazane. Roztrzaska i unicestwi wszystkie te królestwa, a ono samo powstanie na wieki. Tak jak zobaczyłeś, że ze skały został oderwany kamień bez udziału ludzkich rąk, i roztrzaskał żelazo, brąz, srebro i złoto. Bóg wielki dał poznać królowi, co stanie się później. Sen ten jest pewny i wiarygodne jego wyjaśnienie” (tłum. ks. Marek Parchem²⁰). Słowa te według jednych miały zapowiadać powstanie nowego silnego państwa na Bliskim Wschodzie, dla Żydów królestwo ustanowione przez Boga Izraela, a dla chrześcijan królestwo niebieskie.

Melanchton w swoim epigramacie niewątpliwie nawiązuje do tematyki proroctwa Daniela. Podkreśla kruchość i przemijanie królestw oraz efemeryczność władzy. I tak jak Daniel poeta zapowiada nadejście królestwa bożego i zachęca czytelnika do pójścia za słowem bożym. Jednocześnie aktualizuje proroctwo Daniela poprzez utożsamienie czwartego królestwa, po którym ma nastąpić panowanie boskie, z imperium osmańskim, które w XVI w. stanowiło realne zagrożenie dla państw Europy²¹ zarówno pod względem militarnym, jak i religijnym. Fakt ten sprawia, że przechowywany w Książnicy Kopernikańskiej manuskrypt epigramu Melanchthona jest dowodem nie tylko wysokich umiejętności poetyckich autora, lecz także świadectwem sytuacji politycznej panującej w ówczesnej Europie.

¹⁸ Por. *Nowy komentarz biblijny. Stary Testament. Tom XXVI, Księga Daniela*. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz ks. M. Parchem, Częstochowa 2008, s. 227.

¹⁹ Por. *ibidem*, s. 228.

²⁰ *Ibidem*, s. 188.

²¹ Por. M. Köhler, *Melanchthon und der Islam. Ein Beitrag zur Klärung des Verhältnisses zwischen Christentum und Fremdreigionen in der Reformationszeit*, Hamburg 2013, s. 77.

Bibliografia

Barbour, Robert William. 1894. *Letters from the Land of Luther*. Edinburgh: Edinburgh Press.

Bindseil, Henricus Ernestus, ed. 1856. *Corpus Reformatorum*. vol. 25, *Philippi Melanthonis opera, quae supersunt omnia, post Carolum Gottlieb Bretschneiderum*. Halis Saxonum: C.A. Schwetschke et Filium.

Bretschneider, Carolus Gottlieb, ed. 1842. *Corpus Reformatorum*. vol. 9, *Philippi Melanthonis opera, quae supersunt omnia*. Halis Saxonum: C.A. Schwetschke et Filium.

Brom, Carolus Friedrich Augustus, *Catalogus Bibliothecae Regii Thorunensis*. vol. 3 (z lat 1826–1870), KM Rps 121. Rękopisy, Książnica Kopernikańska w Toruniu, Polska.

Curtze, Maximilian. 1875. „Die Handschriften und seltenen alten Drucke der Gymnasialbibliothek zu Thorn“. W *Gymnasium mit Realschule I. Ordnung zu Thorn. Zu der am Freitag den 1ten October 1875 stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Gymnasial- und Real- Klassen und der Entlassung der Abiturienten ladet ehrerbietigst und ergebenst ein der Director A. Lehnerdt*, 1–40. Thorn: J. Buszczyński.

Epigramma [.....] de Monarchiis, KM Rps 108 (R. 2o 22). Rękopisy, Książnica Kopernikańska w Toruniu, Polska.

Goetzius, Georgius Henricus. 1704. *Domini Superintendentis Lubecensis, De Joh. Bugenhagii Meritis in Ecclesiam et Scholam Lubecensem Oratio, d. XXVII, Martii Anno MDCCIII in Schola Lubecensi recitata*. Lipsiae: Emmerichius.

Himmighöfer, Traudel. 1995. „»De Monarchiis« – ein Melanchthon-Autograph in der Bibliothek der Evangelischen Kirche der Pfalz in Speyer“. W *Ebernburg-Hefte* 29: (=Blätter für pfälzische Kirchengeschichte und religiöse Volkskunde 62 (1995)) 105–122.

Iaenichius, Petrus. 1723. *Notitia bibliothecae Thorunensis*. Ienae: Sumtulo. Philippi Haasii.

Jarzębowski, Leonard, zebrał i oprac. 1969. *Druki toruńskie XVI wieku*. Toruń: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Köhler, Manfred. 2013. *Melanchthon und der Islam. Ein Beitrag zur Klärung des Verhältnisses zwischen Christentum und Fremdreigionen in der Reformationszeit*. Hamburg: Hamburg Severus Verlag.

Mouchel, Christian. 1994. *Juste Lipse (1547–1606) en son temps. Actes du colloque de Strasbourg*. Genève: Diffusion hors France, Editions Slatkine.

Parchem, Marek, wstęp, przekład i komentarz. 2008. *Nowy komentarz biblijny. Stary Testament*. Tom 26, *Księga Daniela*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, cop.

Praetorius, Ephraim. 1713. *Athenae Gedanenses*. Lipsiae: apud Jo. Frider. Gleditsch et Filium.

Sammet, Johann Samuel. 1794. *In bissecularem memoriam classis supremae et bibliothecae publicae gymnasii Thorunensi nec non typographiae institutae*. Thoruni: typis Ioannis Adami Kimmel.

Schubertus, Clemens, conscripti a. 1575. *Libri Quattuor De Scrupulis Chronologorum In Quibus Non Solum Calculus Sacrae scripturae cum Serie quattuor Monarchiarum et Olympiadibus Graecorum atque Annis ab Urbe Roma Condita pulcherrima harmonia conciliatur*. Argentorati: excusum apud Bernardum Iobinum.

Seebode, Gottfried, hrsg. von. 1824. *Neue kritische Bibliothek für das Schul- und Unterrichtswesen*. Bd. 12 (Sechster Jahrgang, Zweite Band oder Siebenter bis Zwölfter Heft). Hildesheim: In der Gerstenbergischen Buchhandlung.

Sotheby, Samuel Leigh, ed. 1939. *Observations Upon the Handwriting of Philip Melancthon: Illustrated with Fac-similes from His Marginal Annotations, His Common-place Book and His Epistolary Correspondence. Also, a Few Specimens of the Autograph of Martin Luther, with Explanatory Remarks*. London: Samuel Leigh Sotheby.

Stupperich, Robert. 1990. „Melancthon“. W *Neue deutsche Biographie*. Bd. 16, Maly – Melancthon, hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 741–745. Berlin: Dunker & Humblot.

Tync, Stanisław. 1949. *Dzieje gimnazjum toruńskiego*. t. 2. Toruń: Towarzystwo Naukowe.

Zerneke, Jacob Heinrich. 1727. *Thornische Chronica in welcher die Geschichte dieser Stadt von 1231 bis 1726 aus bewehrten Scribenten und glaubwürdigen Documentis zusammen getragen worden*. Berlin: bey Ambrosius Haude.

Zoepfl, Friedrich. 1998. „Melancthon“. W *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 7, *Maximilian bis Pazzi*, hrsg. von Michael Buchberger, Walter Kasper und Konrad Baumgartner kol. 247–249. Freiburg im Breisgau: Herder.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 11 V 2017

Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 6 VII 2017

Sławomir Wyszomirski

Nicolaus Copernicus University in Toruń. Department of Classical Philology

e-mail: slawysz@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-3991-1675

Dr hab. Sławomir Wyszomirski, associate professor of Nicolaus Copernicus University, is the head of the Department of Classical Philology of Nicolaus Copernicus University (UMK) in Toruń. He deals with the research on Latin and Greek philosophical terminology (e.g. *Der Virtus-Begriff in den philosophischen Schriften von L. Annaeus Seneca. Ein Semantisches Studium*, Toruń 1993; *Pojęcie arete w etyce Stoi Starszej i Średniej*, Toruń 1997), and the philological edition of literary texts (*Jeremiae Voinovii Carmina Latina et Graeca, nunc primum in unum volumen collecta edidit praefatione et apparatu critico annotationibusque instruxit Slavomirus Wyszomirski*, Thorunii MCMXCIII), and also historical texts (Petrus de Dusburgk, *Chronica terrae Prussiae*, ediderunt, praefatione notisque instruxerunt Jaroslaus Wenta et Slavomirus Wyszomirski, *Monumenta Poloniae Historica, Nova Series* – Tomus XIII, Academia Scientiarum et Litterarum Polona, Cracoviae 2007).

The manuscript of the epigram *De monarchiis* by Philip Melanchton from the collections of the Copernicus Library in Toruń

K

ey words: Melanchton, Reformation, the poetry of the 16th century, Academic Gymnasium School in Toruń, the Copernicus Regional Public and Municipal Library in Toruń; Piotr Osiński

S

ummary. The article addresses various issues connected with the manuscript of the epigram *De monarchiis* by Philip Melanchton and donated in 1607 by Michael Falck (1575–1624) to the gymnasium school library in Toruń. The comparative research of the manuscript has proved that it is the original work by Melanchton. The author of the epigram made a substantial number of copies of the poem in the years 1556–1558, which he later gave to his family and friends. They differed in the number of verses: some of them included eight elegiac couplets, while others only seven. The differences between them were not limited only to the number of verses, but they also included varieties of the text in some passages. They were taken into account in the criticism of the edited text, which also included various editions of the epigram. The second part of the article discusses briefly the content of the epigram and its interpretation in the context of the political situation of the epoch when Melanchton lived. The author enclosed the isometric translations of the epigram prepared by Piotr Osiński, the PhD student at the Philological Faculty of Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Slawomir Wyszomirski

Nikolaus-Kopernikus-Universität Toruń. Lehrstuhl für Klassische Philologie

e-mail: slawysz@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-3991-1675

Prof. Dr. habil. Slawomir Wyszomirski ist Leiter des Lehrstuhls für Klassische Philologie an der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. In seiner Forschung untersucht er den philosophischen Begriffsapparat in der lateinischen und griechischen Sprache (u. a. *Der Virtus-Begriff in den philosophischen Schriften von L. Annaeus Seneca. Ein Semantisches Studium*, Toruń 1993; *Pojęcie arete w etyce Stoi Starszej i Średniej [Der Begriff arete in der Ethik der älteren und mittleren Stoa]*, Toruń 1997). Er setzt sich auseinander auch mit der philologischen Edition von literarischen (*Ieremiae Voinovii Carmina Latina et Graeca, nunc primum in unum volumen collecta edidit praefatione et apparatu critico annotationibusque instruxit Slavomirus Wyszomirski*, Thorunii MCMXCIII) und historischen Texten (Petrus de Dusburgk, *Chronica terrae Prussiae*, ediderunt, praefatione notisque instruxerunt Jaroslaus Wenta et Slavomirus Wyszomirski, *Monumenta Poloniae Historica, Nova Series – Tomus XIII*, Academia Scientiarum et Litterarum Polona, Cracoviae 2007).

Das handschriftliche Epigramm *De monarchiis* von Philipp Melanchthons aus den Beständen der Öffentlichen Wojewodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn

S **tichworte:** Melanchthon, Reformation, Dichtung des 16. Jahrhunderts, Akademisches Gymnasium in Thorn, Öffentliche Wojewodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn, Piotr Osiński

Z **usammenfassung.** Der Beitrag rekurriert auf die Handschrift des Epigramms *De monarchiis* von Philipp Melanchthon, das Michael Falck (1575–1624) 1607 der Gymnasialbibliothek in Thorn schenkte. Die Vergleichsanalyse der Handschrift bewies, dass das Manuskript ein Originalautograph Melanchthons ist, was die langjährige Tradition bestätigt, die von seiner Authentizität sprach. Der Autor des Epigramms fertigte die meisten Abschriften des Gedichts in den Jahren 1556–1558 an und verteilte sie höchstwahrscheinlich an seine Verwandten und Bekannten. Sie unterschieden sich voneinander durch die Länge: Einige von ihnen zählten acht elegische Disticha, die übrigen nur sieben. Die Unterschiede zwischen ihnen beschränkten sich nicht nur auf die Versezahl, sondern umfassten auch verschiedene Textfassungen in einigen Abschnitten. Berücksichtigt wurden sie im kritischen Apparat des edierten Textes, in dem man auch verschiedene Druckausgaben des Epigramms in Betracht zog. Im zweiten Teil des Artikels schilderte man kurz den Inhalt des Werkes und seine Interpretation vor allem vor dem Hintergrund der politischen Situation in der Epoche, in der Melanchthon lebte. Hinzugefügt wurde auch die isometrische Übersetzung des Epigramms, vorbereitet vom Doktoranden der Philologischen Fakultät der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn, Mag. Piotr Osiński.